

**TURLI DARAJADAGI INTELLEKTUAL YETISHMOVCHILIGI BO'LGAN
BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM STRATEGIYALARI VA ULARNI
AMALGA OSHIRISH SHART SHAROITLARI**

I.N.Ibragimova

O'zMPU logopediya yo'nalishi 2-bosqish talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari, ularning sensor va aqliy rivojlanishi jarayonlari, imkoniyati cheklangan bolalar toifalari, ularning ta'lim va tarbiyasiga qo'yiladigan talablar haqida so'z boradi..Shuningdek, inklyuziv va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitishning huquqiy, pedagogik va tashkiliy jihatlari yoritilgan

.Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan bolalar, Sensor rivojlanish, Inklyuziv ta'lim, Korreksion pedagogika

Abstract: This article discusses the individual developmental characteristics of children, the processes of their sensory and cognitive development, the categories of children with disabilities, and the requirements for their education and upbringing. It also highlights the legal, pedagogical, and organizational aspects of educating children with disabilities in inclusive and specialized educational institutions.

Key words: Children with disabilities, Sensory development, Inclusive education, Correctional pedagogy

Аннотация: В данной статье рассматриваются индивидуальные особенности развития детей, процессы их сенсорного и когнитивного развития, категории детей с ограниченными возможностями, а также требования, предъявляемые к их обучению и воспитанию. Кроме того, освещаются правовые, педагогические и организационные аспекты обучения детей с ограниченными возможностями в инклюзивных и специализированных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Дети с ограниченными возможностями, Сенсорное развитие, Инклюзивное образование, Коррекционная педагогика

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TOIFALARI

Bolalar bir-biriga o'xshamaydilar. Bir-biriga o'xshash bo'lgan bolaning o'zi mavjud emas. Bolalarning yoshlari bir xil bo'lsa-da, ular bir-biridan farq qiladi. Ba'zi bolalar injiq, ba'zilar esa, aksincha xushchaqchaq, ba'zilari yaxshi kuylaydi, ba'zilari esa, aksincha ashula ayta olmaydilar. Bu ro'yxat davom etaverishi mumkin. Tevarak-atrofdagi borliqni bilish - sezish va idrok qilishdan, ya'ni voqelikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanadi. Bolaning idroki hayotining dastlabki yillaridayoq ancha takomillashadi va ikki yoshida u buyumlarning rangi,

shakli, katta- kichikligiga qarab bir-biridan farq qila boshlaydi, tanish ohangni ajratadi va hokazo. Unda xilma-xil sensor qobiliyatlar: ko'rish va ko'zdan kechirish, tinglash va eshitish, buyumlarni tashqi belgi- lariga qarab ajratish, ko'zi ko'rayotgan va eshitayotgan narsaga taqlid qilish qobiliyati rivojlanib boradi. Bola turli tasurotlar olib turishi - buyumlarni ko'rish, ushlab bilishi, kattalarning ishlarini kuzatishi, xilma-xil tovushlarni eshitishi kerak. Bu bolalarning sensor rivojlanishlari uchun zarur shartdir. Sensor qobiliyatlarning o'z vaqtida rivojlanishi esa bolalarning aqliy tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Bola nutqining o'z vaqtida va to'g'ri rivojlanishi aqliy rivojlanishining asosidir. Nutq ruhiy jarayon: idrok, xotira va boshqalarning rivojlanishiga, bolalarning faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar nutqi rivojlanishni boshlashi bilan kattalar so'zlarining tarbiyaviy vosita sifatidagi roli ortib boradi. Bola har kuni ko'rgan va eshitganlari asosida borliqqa va tevarak-atrofdagi kishilarga o'z munosabatini bildiradi, kattalarning xatti-harakatlari, ishlariga, sodir bo'layotgan voqealarga bolaning beradigan bahosi, kishilarga bo'lgan munosabati - bularning hammasi bola ma'naviy qiyofasining shakllanishiga ta'sir etadi. Bolaning xoh ona qornida, xoh tug'ilganidan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bo'lgan ma'lum shart-sharoitlarning buzilishhi turli xil anomaliyalarga, ya'ni jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Korreksion pedagogika fanida imkoniyati cheklangan bolalarning turli xil toifalari ustida ish olib boriladi. Ular quyidagilardir: eshitish kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar (kar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo'lib qolgan bolalar); ko'rish qobiliyati zaif (ko'r, zaif ko'ruvchi bolalar); aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar; nutqiy nuqsonlari bor bolalar; harakat-tayanch a'zolarida kamchiliklari bo'lgan bolalar; ruhiy rivojlanishi sust bolalar; mujassam kompleks nuqsonli ko'r-kar-soqov bolalar; rivojlanishida murakkab ko'p nuqsonli bolalar; autizm sindromiga chalingan bolalar. Ta'limda imkoniyati cheklangan bolalar me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida inkluziv yoki ixtisoslashtirilgan ta'lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o'qitilishi maqsadga muvofiq. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta'sir etgan nuqsonlargina uni imkoniyati cheklangan bola deb hisoblashga asos bo'lishi mumkin. Masalan, bolaning faqat chap qulog'i eshitsayu, bu nuqson uning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etmaydigan, u maktab tengdoshlari qatori o'zlashtiradigan bo'lsa, u imkoniyati cheklangan bolalar toifasiga kirmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og'ir, keskin o'zgarishlar bola shaxsining tarkib topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish uchun maxsus sharoit yaratilishi kerak, ya'ni ular maxsus ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarda yoki me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida hamma qatori va agarda kerak bo'lsa, maxsus dastur va darsliklar asosida o'qitilishi

va tarbiyalanishi zarur, ular alohida yordamga muhtoj. Har qanday imkoniyati cheklangan bolada kuzatiladigan nuqson markaziy yoki periferik nerv sistemasidagi organik yoki funksional o'zgarishlarga aloqador bo'lishi mumkin. Bola rivojlanishidagi turli xil kamchiliklar noqulay muhit, noto'g'ri tarbiya, ta'lim natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Shunday bo'lsada, biz bunday bolani imkoniyati cheklangan bolalar toifasiga kiritmaymiz, chunki uning rivojlanishidagi kamchiliklar organizmdagi qanday bo'lmasin biror organik yoki funksional patologik o'zgarishlarga bog'liq bo'lmay, balki boshqa sabablardan kelib chiqqan. Kelib chiqish sabablariga ko'ra har qanday nuqsonli rivojlanish tug'ma yoki turmushda orttirilgan bo'lishi mumkin.¹

O'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflariga va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish o'quv yili boshlanguncha hamda o'quv yili davomida amalga oshiriladi vamaktab direktorining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi. Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga yo'llangan har bir o'quvchiga ota-onalari yoki nularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan shaxsiy hujjatlar yig'ma jildi rasmiylashtiriladiva maktab rahbariyatiga taqdim etiladi. O'quvchining shaxsiy hujjatlar yig'ma jildida quyidagi hujjatlar bo'ladi:Ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning arizasi; Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi; Ta'lim olganligi to'g'risidagi hujjatlar (ta'lim muassasalarida o'qiyotgan bolalar uchun);O'qish joyidan ta'limning muddati, o'quv fanlarini o'zlashtirishi va xulq-atvori, o'quvchiga yakka tartibda ko'mak berish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning batafsil tahlili aks ettirilgan ma'lumotnoma va tavsifnoma; O'quvchining yashash joyidagi shifoxona bosh vrachi tomonidan imzolangan ,uning rivojlanishi tarixidan mufassal ko'chirma. Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagitoifadagi bolalar qabul qilinadi: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar (eshitish qobiliyatiningyo'qotilishi 60 Db gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar (ko'rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo'lganrivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar); somatik kasalliklar (psixofizik vanutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar)nutqida og'ir nuqsonlarbo'lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojidadagisustlik, duduqlanish); tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar (bolalar serebralfalaji, skolioz, poliomyelit, miopatiya, osteomyelit, amputasiya, bo'y o'sishining yetishmovchiligi — pakanalik); aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakattizimidagi buzilishi bo'lgan bolalar; aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o'zi harakat qila oladigan yoki

¹ Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika (F.U.QODIROVA, D.A.PULATOVA)

qo'shimcha moslamalar va nogironlikaravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);

O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'iy nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Faqat xohlovchilar o'z yonidan pul to'lab xususiy maktablarda o'qishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog'lom bolalar bilan teng sharoitda o'qiyotgani haqida maqtanib bo'lmaydi. Bu borada muammolar ko'p. 2020yil 13oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Prezident qarorida bu boradagi asosiy muammolar sanalgan: alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlariniolib borish yo'lga qo'yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotgaega emas; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti.²

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarni aqliy rivojlantirish va korreksiyalash bo'yicha ishlarni tashkil etish bolalarning kognitiv faolligini oshirishga, umumiy intellektual qobiliyat va ko'nikmalarini shakllantirishga, jismoniy rivojlanishga va sog'lig'ini yaxshilashga, o'z-o'zini hurmat qilishni, o'zini o'zi tuzatishga qaratilgan. xabardorlik, hissiy barqarorlik va o'z-o'zini tartibga solishning shakllanishi, rivojlanish kechikishini ma'lum darajada qoplashga imkon beradi. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'ziga xos xususiyatlari murakkablik tamoyillari va individual yondashuv asosida psixologik va pedagogik yordamni tashkil etish zarurligini, zamonaviy korreksiyalash va bilish jarayonlarini rivojlantirish texnologiyalarini yaxshi biladigan va intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarga yordam bera oladigan mutaxassislarining ko'p tarmoqli guruhining mavjudligi ma'lum. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan pedagog -psixolog o'z oldiga o'quvchilarini maxsus maktabda o'qishga tayyorlash, kelajakda esa ishlab chiqarish, ijtimoiy-maishiy mustaqil hayotga va mehnatga tayyorlash vazifasini qo'yadi. Aqliy

² **BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM STRATEGIYALARI VA ULARNI
AMALGA OSHIRISH SHART-SHAROITLARI**

rivojlanish buzilishlarining oldini olishda hal qiluvchi rolni bolaning rivojlanishidagi ikkilamchi og'ishlarning oldini olishga imkon beradigan tuzatish va tarbiyaviy ishlarining eng erta boshlanishi o'ynaydi. So'nggi yillarda mamlakatimizda aqliy zaifligi yengil bo'lgan bolalar soni oshdi.

Ulardan ba'zilari korreksiyalash ta'lim guruhlarini yetarli emasligi sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida maxsus psixologik va pedagogik yordam olish imkoniyatiga ega emaslar.³

1994 — UNESCOning Salamanca bayonotida “inklyuziv maktab” yondashuvi xalqaro darajada ilgari surildi; 2016 — BMTning nogironlar huquqlari qo'mitasi (CRPD) “Ta'limga oid 24-modda” bo'yicha General Comment No.4 orqali inklyuziv ta'limni davlatlar uchun majburiy printsiplarga aylantirdi (2-sentabr, 2016).⁴

Avstraliya maktablar va ta'lim yetkazib beruvchilarni nogiron o'quvchilarni “bir xil asosda” qamrab olishga majbur qiladi; shuningdek milliy NDIS (National Disability Insurance Scheme) yordam xizmati ta'minlaydi. So'nggi yillarda (2021–2025 strategiyalari) siyosat inklyuzivlikni kengaytirishga qaratilgan.⁵

Finlyandiya milliy o'quv dasturi inklyuziv qo'llab-quvvatlash (general support → intensified support → special support) tizimini belgilaydi. Amaliyot: ehtiyojga qarab sinf ichida umumiy yordam (remedial teaching), qisman maxsus darslar va mustahkam ijtimoiy-pedagogik xizmatlar. Finlyandiya modeli tez-tez “dastlabki (early) va bosqichma-bosqich yordam”ga urg'u beradi.⁶

Xulosa qilib aytganda barcha turdagi va darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart sharoitlari nafaqat mamlakatimizda balki butun jahon hamjamiyati, xalqaro tashkilotlar tomonidan ham inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirishga qaratmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR;

1. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika (F.U.QODIROVA, D.A.PULATOVA)
2. Bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari (Asqarova Gulsanamxon, Abdumutaliyeva Munavvarxon)
3. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlovchi psixolog faoliyatini tashkillashtirish (Shoumarov G'ayrat, Arifxodjayeva Luiza)

³ INTELLEKTIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN ISHLOVCHI PSIXOLOG FAOLIYATINI TASHKILLASHTIRISH

⁴ BMT ning nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mitasi (CRPD) 2016

⁵ Disability Discrimination Act (1992) va Disability Standards for Education (2005)

⁶ Basic Education Act'ga kiritilgan o'zgartirishlar (xususan 2010 atrofidagi islohotlar)

4. BMTning nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mitasi (CRPD) 2016
5. Disability Discrimination Act (1992) va Disability Standards for Education (2005)
6. Basic Education Act'ga kiritilgan o'zgartirishlar (xususan 2010 atrofidagi islohotlar)

